

อ่านใหม่–มองใหม่: สิ่งซึ่งเป็นหลักเป็นประธานพระนคร แลเป็นที่
เฉลิมพระเกียรติยศกรุงศรีอยุธยา จากเอกสารพรรณนาภูมิสถาน
พระนครศรีอยุธยา

Re-reading–Re-Interpreting: Sacred and Honorary Monuments
and Statues of Ayutthaya City from the Description of Ayutthaya
(Pannana Bhumi Sathan Phra Nakorn Sri Ayutthya)

เกรียงไกร เกิดศิริ*

Kreangkrai Kirdsiri

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งนำเสนอผลการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ “พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)” ในภาคส่วนที่เกี่ยวกับพระราชวัง พระที่นั่งและพระมหาปราสาท ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางจิตใจของผู้คนชาวพระนครศรีอยุธยา อันนำมาสู่การตีความใหม่ และเสนอใหม่ทางวิชาการ เพิ่มเติมขึ้นจากสถานภาพความรู้และข้อเสนอทางวิชาการที่มีอยู่เดิม ด้วยการวิจัยเอกสารอย่างพินิจพิเคราะห์ตามหลักการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ผสานกับระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และการศึกษาสำรวจในสนาม นำไปสู่การพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมโดยใช้ระเบียบวิธีการต่างๆ ผสานกัน เพื่อลดเพดานความคิดที่เกิดขึ้นจากการมองด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งเพียงอย่างเดียว

ผลของการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจจำนวนมากที่ช่วยสอบทวนกับสถานภาพของข้อเสนอที่มีอยู่เดิม ทั้งในส่วนที่สอดคล้องกัน และในส่วนที่มีความเห็นที่แตกต่างกันออกไป ในที่นี้จึงนำเสนอเฉพาะในส่วนที่พบประเด็นที่แตกต่างไปจากสถานภาพความรู้ที่มีอยู่เดิม เพื่อนำมาสู่ข้อเสนอใหม่ทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังหลวง พระที่นั่ง พระมหาปราสาท และพระพุทธรูปสำคัญประจำพระนครศรีอยุธยา

ABSTRACT

This study aims at presenting the palaces, residences, and sacred places of Ayutthaya which lead to another aspect of interpretation and body of knowledge. Documentation research, historical research, and history of architecture research were done along with field works. In other words, integration was the goal leading to holistic consideration.

* อาจารย์ประจำ ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Email: Arch.su.kreangkrai@gmail.com

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เกรียงไกร เกิดศิริ. อยุธยาที่ยังฟ้า: จินตทัศน์ต่อราชธานีศรีอยุธยาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์.)

Many interesting facts were found and led to another consideration and interpretation. Some points related to previous results and conclusion while some issues presented different views. However, this study focuses on the new and different ones so as to propose new academic facts about the palaces, royal residences, and significant Buddha images of Ayutthaya.

คำสำคัญ: ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พระราชวังหลวงอยุธยา พระที่นั่ง พระมหาปราสาท สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำ

Keywords: Description of Ayutthaya, Pannana Bhumi Sathan Phra Nakorn Sri Ayutthya, Grand Palace of Ayutthaya, Throne Hall, Phra Maha Prasat, Sacred Monuments and Statues

บทนำ

เอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับ “ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” นั้น วินัย (2551) สันนิษฐานว่าเรียบเรียงขึ้นจากความทรงจำของผู้คนที่มิมีชีวิตอยู่ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และเมื่อเกิดเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยา ก็ได้อพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งยังราชธานีใหม่ ณ กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ มูลเหตุของการเรียบเรียงต้นฉบับเดิมนั้นอาจเกิดจากกระแสรับสั่งของพระมหากษัตริย์ หรือรับสั่งของเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เนื่องจากชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ผู้เคยใช้ชีวิตอยู่ในสมัยปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีความนิยมชมชอบต่อกรุงศรีอยุธยานั้นมีความทรงจำต่อกรุงศรีอยุธยาในฐานะของ “เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี” (วินัย, 2551: 10-11) และอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างบ้านแปงใหม่โดยได้ใช้คติความเชื่อ และระเบียบแบบแผนบางประการที่รับสืบเนื่องต่อมาจากกรุงศรีอยุธยามาประยุกต์ ซึ่งการค้นคว้าเรียบเรียงเชิงพรรณนาถึงสภาพทางกายภาพของที่ตั้งเมือง การวางผังเมือง และองค์ประกอบหลักของเมือง อาทิ พระราชวังต่างๆ วัดวาอาราม ตลาด ชุมชนการค้า และชุมชนการผลิตต่างๆ รวมทั้งสาธารณูปการต่างๆ อาทิ ถนนหนทาง คูคลอง และสะพาน ซึ่งชุดความรู้เหล่านี้ได้นำมาสู่การประยุกต์สู่กระบวนการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมขององค์ประกอบต่างๆ ของราชธานีแห่งใหม่ นอกจากนี้ เอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยายังมีคุณค่าสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอันอันเคยรุ่งโรจน์ของราชธานีกรุงศรีอยุธยา

การศึกษานี้ใช้เอกสาร “พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)” ซึ่ง วินัย พงศ์ศรีเพียรได้ชำระ และรวบรวมขึ้นมาในปี พ.ศ. 2551 เป็นเอกสารหลักในการวิจัย โดยมีขอบเขตเนื้อหาที่ทำการศึกษาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วย “เขตพระราชฐาน 2: พระราชวังชั้นใน แลพระมหาปราสาทต่างๆ” ใน “ตอนที่ 3: ว่าด้วยเขตพระราชฐานในและนอกพระนคร” (วินัย, 2551: 48-63) และส่วนที่ว่าด้วย “สิ่งที่เป็นหลักประธานของบ้านเมือง” (วินัย, 2551: 103-107) ซึ่งกล่าวถึง “พระที่นั่ง” “พระมหาธาตุ” “พระเจดีย์” และ “พระพุทธรูปสำคัญ” ของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นที่เคารพบูชา และเป็นสัญลักษณ์ของพระนครศรีอยุธยา

จากการวิเคราะห์พบว่า เนื้อหาของเอกสารทั้ง 2 ส่วนที่กล่าวมาข้างต้น มีลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วย “เขตพระราชฐาน 2: พระราชวังชั้นใน แลพระมหาปราสาทต่างๆ” ใน “ตอนที่ 3: ว่าด้วยเขตพระราชฐานในและนอกพระนคร” (วินัย, 2551: 48-63) มีลักษณะของการเขียนแบบพรรณนาข้อมูล ที่แสดงถึงการเรียบเรียงจากความทรงจำจึงเป็นการให้ข้อมูลที่ไม่มิลำดับชั้นของข้อมูล ทั้งที่ควรจะนำเสนอตามความคล้องจองของ “พระนามของพระที่นั่ง” หรือการนำเสนอตาม “ลำดับการวางผังทางกายภาพ” ดังที่กล่าวมานั้นเพื่อจะสะท้อนให้

เห็นถึงว่าเป็นข้อมูลจากความทรงจำโดยแท้ที่นึกถึงสิ่งใดออกก็บอกให้จดไปตามนั้น ไม่ได้นำมาจัดหมวดหมู่หรือลำดับใหม่

ทว่าเนื้อหาลำดับที่ 2: “สิ่งที่เป็นหลักประธานของบ้านเมือง” (วินัย, 2551: 103-107) จะเห็นได้ว่ามีรูปแบบการเขียนเรียบเรียงเป็นหัวข้อ และขยายความหัวข้อดังกล่าวสั้นๆ ลักษณะเช่นเดียวกับการจัดบันทึกจดหมายเหตุ ซึ่งเมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยละเอียดพบว่า เนื้อหาบางส่วนนั้นถูกเขียนมาอย่างเร็วที่สุด คือ พ.ศ. 2146 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เนื่องจากกล่าวถึงพระพุทธรูปสมณญาณโมฬีว่าประดิษฐานในมหาวิหารที่มีหลังคาเป็นยอดมณฑป (วินัย, 2551: 106) เพราะต่อมาได้เกิดเหตุฟ้าผ่าไฟไหม้ และถูกซ่อมแปลงเป็นวิหารทรงจั่วแทน และก็มีการจัดบันทึกเรื่อยมา และเอกสารดังกล่าวคงได้ตกทอดมาจนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงถูกนำมารวบรวมเป็นเอกสารเดียวกันในภายหลัง

สำหรับการศึกษาที่ผ่านมาแล้ว ถือว่ามีการศึกษาเอกสารเหล่านี้อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ มีงานบุกเบิกที่สำคัญที่สุด คือ “ตำนานกรุงเก่า” ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ได้เรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวายในงานพระราชพิธีชมงคลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2450 (วรรณศิริและปรีดี, 2554) เนื่องจากพระยาโบราณราชธานินทร์ได้ใช้เอกสาร “ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” ในการศึกษา สอบสวน และสำรวจสนามเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์ของการศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ การศึกษาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระราชฐาน พระที่นั่ง และพระมหาปราสาทในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา คือ “ปราสาทกรุงศรีอยุธยา” ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในจดหมายโต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ซึ่งเป็นปราชญ์ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม ซึ่งให้ข้อสันนิษฐานต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระที่นั่งและพระมหาปราสาทต่างๆ ในพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนั้น ยังมีผลวิชาการอื่นๆ ที่ใช้เอกสารเดียวกันนี้ในการศึกษา ทว่าผลลัพธ์ของการตีความที่ผ่านมา ก็มีทิศทางที่แตกต่างกันออกไปเป็นไปตามมุมมอง ประสบการณ์ เครื่องมือ และศาสตร์ที่แตกต่างกันออกไป สำหรับการศึกษา จึงมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างมุมมองใหม่ ข้อสันนิษฐานใหม่ และองค์ความรู้ใหม่เพิ่มเติม ด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentation Research) อย่างพินิจพิเคราะห์ระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Research) ผสานกับระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture Research) และการศึกษาภาคสนาม (Field Work Study) เพื่อลดข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากการศึกษาผ่านศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งเพียงอย่างเดียว นำไปสู่การพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมผ่านการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยแบบต่างๆ ผสานกัน เป็นการลดข้อจำกัดของเครื่องมือในการศึกษาด้วยการเลือกเครื่องมืออีกประเภทที่เหมาะสมกว่า เพื่อให้เกิดการสร้างจินตทัศน์เพื่อมองภาพที่ใกล้เคียงกับความจริงในอดีตมากที่สุด อันจะนำไปสู่การสร้างข้อเสนอทางวิชาการใหม่ นอกเหนือจากข้อเสนอทางวิชาการที่มีอยู่แล้ว ด้วยมุ่งหมายให้เกิดเป็นความงอกงามทางวิชาการสืบเนื่องไป

วัตถุประสงค์ของบทความ

เพื่อศึกษาเอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาในเนื้อหาที่ว่าด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งที่เป็นหลักประธานของบ้านเมืองเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เพื่อนำมาสู่การตีความใหม่ มุมมองใหม่ อันนำไปสู่ข้อเสนอ/ประเด็นทางวิชาการใหม่เพิ่มเติมจากสถานภาพความรู้และข้อเสนอทางวิชาการที่มีอยู่เดิม

ภูมิหลัง ที่มา และความสำคัญของเอกสาร

เอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาที่พบแล้วในปัจจุบันมี 3 ฉบับด้วยกัน สันนิษฐานว่าเป็นเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นเมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตามประสงค์ของชนชั้นปกครอง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวมีการชำระเอกสารสำคัญต่างๆ ทั้งที่เป็นกฎหมาย พระธรรม ตลอดจนธรรมเนียมต่างๆ หลังจากที่ได้เอกสารต้นฉบับต่างๆ ได้ถูกทำลายลงไปเสียสิ้นระหว่างสงคราม ทำให้ธรรมเนียมปฏิบัติ จารีต ตลอดจนการแนวทางการบริหารราชการแผ่นดินต่างๆ อยู่ในสภาวะที่คลาดเคลื่อนไปด้วยไม่มีหลักฐานอ้างอิง ดังตัวอย่างจากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายตราสามดวง รวมทั้งสังคายนาชำระพระไตรปิฎก เป็นต้น ในที่นี้ จึงสันนิษฐานว่าเอกสารว่าด้วยภูมิสถานพระนครศรีอยุธยานั้นก็ควรจะถูกเรียบเรียงขึ้นในเงื่อนไขเดียวกันนี้เอง

ทั้งนี้ เอกสารทั้ง 3 ฉบับนั้นคัดลอกมาจากหอหลวงซึ่งทำหน้าที่เก็บรักษาเอกสารสำคัญต่างๆ ในพระราชวังหลวง ทั้งนี้ ขอล่าวถึงที่มาของเอกสารดังกล่าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้ คือ¹

1. **ฉบับที่ 1** เป็นมรดกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งคัดลอกจากพระราชวังหลวง เอกสารฉบับนี้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานให้แก่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งหลวงอนุรักษ์กุญเบศรีใช้ศึกษาควบคุมกับการสำรวจสภาพทางกายภาพในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เพื่อจัดทำแผนที่ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา ซึ่งศึกษาแล้วเสร็จจึงจัดพิมพ์รายงานดังกล่าวชื่อ “ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เนื่องในโอกาสที่เสด็จไปประกอบพระราชพิธีทรงบวงสรวงบูรพมหากษัตริย์ที่พระนครศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 2449

2. **ฉบับที่ 2** กรมศิลปากรได้รับมาเมื่อปี พ.ศ. 2480 และเมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบพบว่าเนื้อที่เพิ่มเติมจากฉบับที่พบอยู่เดิม จึงมีการจัดพิมพ์เผยแพร่ในชื่อว่า “ภูมิสถานกรุงศรีอยุธยาฉบับต่อจากที่เคยพิมพ์มาแล้ว” โดยคณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องในงานทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดตูม วันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482

3. **ฉบับที่ 3** เป็นเอกสารจากกรมราชเลขาธิการในพระองค์ ซึ่งต่อมาปรับเป็นกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ต่อมาได้ส่งมอบให้แก่กรมศิลปากร ซึ่งนายปรีดา ศรีชลาลัย ได้พบจากเอกสารชุดดังกล่าว ทั้งนี้เอกสารฉบับนี้มีความสมบูรณ์กว่าฉบับอื่นๆ ทว่าภาษาและสำนวนใหม่กว่า ซึ่งสันนิษฐานว่าไม่เกินสมัยรัชกาลที่ 4 แสดงให้เห็นถึงการคัดลอกและแก้ไขแต่งเติมเนื้อความด้วย ทั้งนี้ นายปรีดา ศรีชลาลัยได้ดำเนินการพิมพ์เป็นตอนๆ ใน “วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี” รวมทั้งสิ้น 6 ฉบับ ในชื่อว่า “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ต่อมาวินัย พงศ์ศรีเพียรได้ดำเนินการจัดทำต้นฉบับใหม่อย่างเป็นระบบ และจัดพิมพ์เผยแพร่ในชื่อว่า “พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)”

สำหรับการศึกษารุ่นนี้ ผู้วิจัยศึกษาจาก “พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)” ซึ่งวินัย พงศ์ศรีเพียรได้รวบรวมไว้เป็นหลักในการศึกษา (วินัย, 2551) สอดทวนกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ เนื่องจากในเอกสารพรรณนาภูมิสถานนั้นให้ข้อมูลสภาพทางกายภาพของพระราชวังหลวง และกรุงศรีอยุธยาในช่วงสุดท้ายก่อนการเสียกรุง ตามที่ท่านผู้เขียนเรียบเรียงที่มุ่งนำเสนอข้อมูลทางกายภาพเป็นสำคัญ จึงไม่มีศักราชกำกับ จึงมีความจำเป็นที่ต้องสอบทวนกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เพิ่มเติม โดยในที่นี้ใช้เอกสารประวัติศาสตร์ “พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ” เป็นหลัก เนื่องจากเป็น

¹ ดูเพิ่มเติมใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. “บานแพนก”. 2551. ใน *พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์. หน้า 6.

เอกสารร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาจึงมีความแม่นยำสูง และมีการรบกวนแก้ไขในชั้นหลังน้อยกว่าพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ ทว่าพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐก็มีข้อจำกัดด้วยมีเนื้อหายุติลง เพียงแค่เหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร จึงมีความจำเป็นต้องใช้พระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ เพิ่มเติม เช่น “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” และ “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับปริดิขมิวเซียม” ในการสอบทานเหตุการณ์ต่างๆ เพิ่มเติมจากช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรที่พระราชพงศาวดารหลวงประเสริฐมีข้อจำกัดอยู่

ข้อสังเกตเกี่ยวกับสิ่งซึ่งเป็นหลักเป็นประธานพระนคร และเป็นเกียรติยศกรุงศรีอยุธยา

การศึกษาเรื่อง “สิ่งที่เป็นหลักประธานของพระนคร และเป็นเกียรติยศกรุงศรีอยุธยา” ใช้เนื้อหาของเอกสาร 2 ส่วน คือ “ตอนที่ 3: ว่าด้วยเขตพระราชฐานในและนอกเกาะเมือง” ในเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วย “พระราชวังชั้นในแลพระมหาปราสาทต่างๆ” และ “ตอนที่ 7: สิ่งซึ่งเป็นหลักเป็นประธานและเป็นเกียรติยศพระนคร” ซึ่งให้ข้อมูลในลักษณะที่มีการจัดระบบ และจำแนกประเภท ซึ่งเมื่อทำการศึกษาเนื้อหาทั้งสองสิ่งนี้ผสมกันทำให้ทราบความกระจ่างชัด และประเด็นใหม่ๆ เพิ่มเติมจากข้อเสนอที่มีอยู่แล้วในสถานภาพการศึกษาในปัจจุบัน ดังมีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

- ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการสร้างความหมายให้แก่สถาปัตยกรรมที่เป็นองค์ประกอบของเมืองให้มีสถานะเป็น “สัญลักษณ์ของพระนครศรีอยุธยา” ถูกจำแนกออกเป็น “ประธานของพระนคร” ซึ่งหมายถึงพระราชมณเฑียรสถาน และพระมหาปราสาท ซึ่งด้วยความใหญ่โต และงดงามของสิ่งก่อสร้างได้ทำหน้าที่เป็นจุดหมายตา (Landmark) ที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางของจักรวาลทัศน์และระบบการเมืองการปกครอง อีกกลุ่มหนึ่งคือ “หลักของพระนคร” ซึ่งหมายถึง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่ผู้คนในพระนครศรีอยุธยาเคารพนับถือ และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คน อันได้แก่ พระมหาธาตุ พระมหาเจดีย์ และพระพุทธรูป

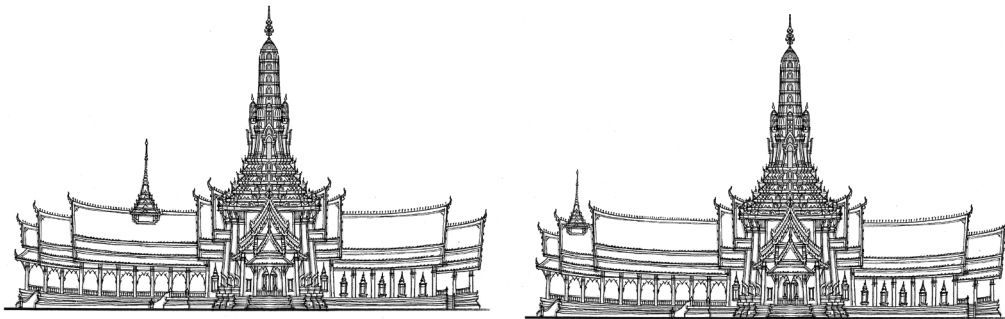
- ลำดับฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมของพระมหาปราสาทในฐานะของสิ่งที่เป็นประธานพระนครได้ถูกกำหนดผ่าน “รูปทรงทางสถาปัตยกรรม” เป็นลำดับแรก โดยพิจารณาจากการวางโครงสร้างการจัดลำดับในการเขียนและร้อยเรียงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ มีขั้นมีตอน จากการศึกษาจึงสรุปได้ว่า พระมหาปราสาทที่มี “เรือนยอดทรงปรางค์” นั้น จะมีฐานานุศักดิ์สูงกว่า “เรือนยอดทรงมณฑป”

- หากเป็นอาคารที่มีรูปทรงเรือนยอดแบบเดียวกัน จะกำหนดลำดับฐานานุศักดิ์ด้วย “จำนวนของเรือนยอด” กล่าวคือ พระที่นั่งมหาปราสาทที่มีเรือนยอดทรงปรางค์ที่มีฐานานุศักดิ์สูงสุด คือ “พระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาท” มีเรือนยอดทรงปรางค์ 5 ยอด ซึ่งน่าสนใจว่า การกำหนดให้มีเรือนยอด 5 ยอดนั้น อาจมีความสัมพันธ์กับองค์พระศรีรัตนมหาธาตุอยุธยา ที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ให้มีรูปทรงเป็นพระปรางค์ 9 ยอด (เกรียงไกรและคณะ, 2558: 251-252) จึงสะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงสถานภาพของฐานานุศักดิ์ของอาคารทั้ง 2 องค์เข้าด้วยกัน โดยพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาทย่อมแสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมที่ทำให้เกียรติต่อองค์พระศรีรัตนมหาธาตุประจำเมือง

นอกจากนี้ “พระที่นั่งที่มีเรือนยอดทรงมณฑป” ที่มีฐานานุศักดิ์สูงสุด คือ “พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาท” ซึ่งมีเรือนยอด จำนวน 9 ยอด รองมา คือ “พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท” มีเรือนยอดจำนวน 5 ยอด ฐานานุศักดิ์รองลงมา คือ “พระที่นั่งสุริยamarin” มีเรือนยอดจำนวน 5 ยอด และพระที่นั่งมหาปราสาทที่มีเรือนยอดทรงมณฑปยอดเดียวอีก 8 องค์ ทั้งที่อยู่ในและนอกกรุงศรีอยุธยา (วินัย, 2551: 103-105)

- “พระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาท” เป็นพระที่นั่งมหาปราสาทยอดปรางค์ 5 ยอด ซึ่งสิ่งที่น่าสนใจของลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับ “สัญลักษณ์” กล่าวคือ หากพิจารณาถึงรูปทรงเรือนยอดทรงปรางค์ที่มีรูปแบบที่สัมพันธ์กับยอดปรางค์ขององค์พระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งแบบแผนการสร้างของพระศรีรัตนมหาธาตุ และมหาธาตุ องค์ต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำภาคกลางมีคติอันเก่าแก่ อันเกิดจากการยืมรูปทรงทางสถาปัตยกรรมจากปราสาทขอม ซึ่งทำหน้าที่เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู และพุทธศาสนาแบบมหายานที่สัมพันธ์กับอิทธิพลขอมมาแต่เดิม ทว่าในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้นำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทมาใช้ก่อสร้างเป็น “พระศรีรัตนมหาธาตุ” และ “พระมหาธาตุ” มาตั้งแต่สมัยก่อนการสถาปนาราชอาณาจักรอยุธยาอย่างเป็นทางการ ในปีพ.ศ. 1893 และถูกใช้สืบเนื่องเรื่อยมาจนเสื่อมความนิยมไปในราวสมัยอยุธยาตอนกลาง (เกรียงไกรและคณะ, 2558: 225-248)

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ต้องการแสดงให้เห็นว่า “รูปทรงของพระปรางค์” จึงถือว่าเป็น “รูปทรงอันศักดิ์สิทธิ์” ที่สัมพันธ์กับ “การประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา” เพราะฉะนั้น ในพื้นที่ภายใต้เรือนยอดปรางค์ของพระมหาปราสาทจึงควรทำหน้าที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ในขณะที่หน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองจะใช้พื้นที่ส่วนมุขที่ยึดออกมาทั้งด้านหน้าและหลัง ในการนี้ การว่าราชการที่เกิดขึ้นในมุขด้านหน้านั้นจึงควรสัมพันธ์กับการที่มีการสร้าง “เรือนยอดทรงมณฑป” ที่มุขโถงด้านหน้า (วินัย, 2551: 48) ดังกล่าวด้วยนั่นเอง เพราะฉะนั้น แม้ว่าพระที่นั่งวิหารสมเด็จเจ้ามหาปราสาทจะมีเรือนยอดประธานเป็นทรงปรางค์ 5 ยอดแล้วยังมียอดมณฑปอีก 1 ยอด อยู่ที่มุขโถงด้านหน้าด้วย

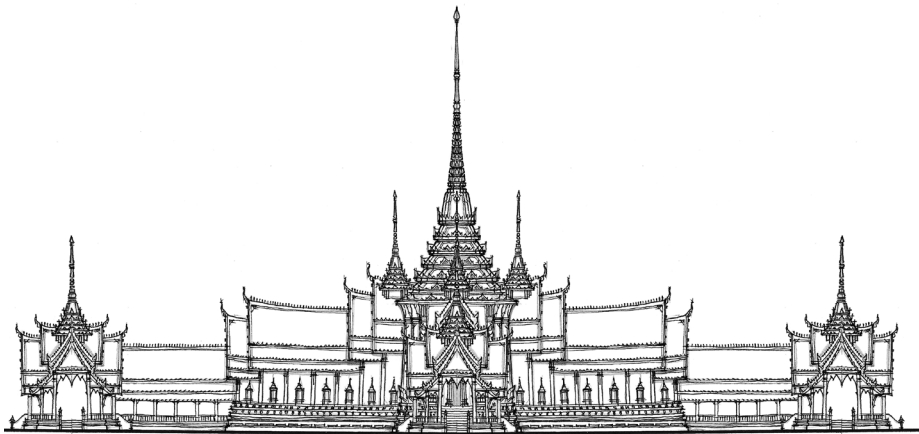

ภาพที่ 1 แสดงการสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาท ซึ่งเป็นปราสาทขุดปรังก์ 5 ยอด ที่มุขด้านหน้าที่ใช้อยู่กว่าราชการฝ่ายหน้าเป็นมุขโถงมีเรือนยอดมณฑปอยู่ในที่นี้จึงสันนิษฐานรูปแบบที่เป็นไปได้ 2 รูปแบบ

- “พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาท” ซึ่งสถานภาพของข้อเสนอทางวิชาการที่มีอยู่นั้นเสนอว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นมีลักษณะเป็นพระมหาปราสาทยอดมณฑปและที่ปลายยอดประดับด้วยยอดนพศูลที่มี 9 ยอด ซึ่งสันนิษฐานว่ามาจากการตีความข้อความว่า “พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทมียอดชุ้มมณฑปนพศูลเก้ายอด” แต่ทว่าเมื่ออ่านเอกสารในส่วนที่พรรณนาถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยละเอียดพร้อมกับการแบ่งวรรคตอนใหม่ เนื่องจากเอกสารดังกล่าวนี้เดิมที่เขียนติดกันเป็นพิด ไม่ได้แบ่งวรรคตอน (วินัย, 2551: 6) รวมทั้งเมื่อพิจารณาร่วมกับเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วย “ตอนที่ 7: สิ่งซึ่งเป็นหลักเป็นประธานและเป็นพระเกียรติยศพระนคร” (วินัย, 2551: 103-105) ซึ่งมีระบบในการจัดลำดับการกล่าวถึงพระที่นั่งองค์ต่างๆ ตามลำดับฐานานศักดิ์ที่สัมพันธ์กับจำนวนเรือน

ยอด ในที่นี้ สรุปได้ว่า พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทนั้นเป็น “ปราสาทยอดมณฑป 9 ยอด และตกแต่งยอดด้วยนพศูล แทนการใช้พุ่มข้าวบิณฑ์ตามธรรมเนียม”

- “พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท” มีนามเดิมเมื่อแรกสร้างว่า “พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทสุริโยภาสวรา” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2230 ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ และเป็นสถานที่ที่พระองค์เสด็จออกทรงตราพระราชบัญญัติตำแหน่งนาหัวเมือง และพระราชบัญญัติกบศึก (วินัย, 2551: 104) มีลักษณะเป็นปราสาทยอดมณฑป 5 ยอด และที่มุขทั้งสี่มีเรือนยอดมณฑปต่างหากออกมาสำหรับเป็นที่เสด็จออกว่าราชการประจำฤดูกาลต่างๆ และมุขด้านหลังใช้ว่าราชการฝ่ายใน

ภาพที่ 2 แสดงการสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท
ท้องคปราสาทประธานมีเรือนยอดทรงมณฑป 5 ยอด ในเอกสารเก่าจึงจัดลำดับพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท
เป็นพระมหาปราสาท 5 ยอด มีศักดิ์รองลงมาจากพระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาท ซึ่งเป็นปราสาท 9 ยอด
ทว่าต่อมาในชั้นหลังคงมีการต่อเติมที่ปลายมุขทั้ง 4 ด้านให้มีลักษณะเป็นจัตุรมุขมียอดปราสาท ซึ่งทำให้ใช้เป็น
พระมหากษัตริย์ใช้ว่าราชการได้

- สถานภาพของข้อเสนอทางวิชาการเกี่ยวกับพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท มีข้อสันนิษฐานเรื่อง
ที่ตั้ง 2 แนวทาง คือ ตั้งอยู่บริเวณพระที่นั่งตรีมุข และตั้งอยู่บริเวณพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ซึ่งได้ถูกรื้อลงเมื่อมีการ
สร้างพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ขึ้นแทนที่ เนื่องจากมาจากเพดานความคิดที่ไม่พบฐานรากอาคารขนาดใหญ่เช่นพระที่นั่ง
อีก 3 องค์ ทว่าเมื่ออ่านเอกสารพรรณนาภูมิสถานโดยละเอียด และการจัดทำสารัตถะวิพากษ์ตลอดจนที่มาของเอกสาร
ดังที่กล่าวมาแล้วในส่วนต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเอกสารนี้ถูกเรียบเรียงขึ้นจากความทรงจำของผู้คนในสมัยกรุงศรีอยุธยา
บนบริบทแวดล้อมและความสนใจของผู้คนเมื่อครั้งแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีต่อเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี เพราะฉะนั้น
การกล่าวถึง “พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท” ร่วมกับพระที่นั่งองค์อื่นๆ นั้น แสดงให้เห็นว่าพระที่นั่งองค์นี้ไม่ได้ถูก
รื้อลง และไม่ได้ถูกสร้างพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ทับลงตรงพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากทำเลที่ตั้งของพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ได้
สร้างอยู่บนพื้นที่ส่วนต่อขยายของพระราชฐานเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังปรากฏร่องรอยทาง
โบราณคดีสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อยู่²

² ดูเพิ่มเติมใน โบราณราชานินทร์, พระยา. “เรื่องกรุงเก่า”. 2508. ใน ประชุมพงศาวดารภาค ที่ 63. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า
60-63.

- ปัญหาเรื่องที่ตั้งของพระที่นั่งเบญจรัตน์มหาปราสาท ที่มีข้อสันนิษฐานกันออกไปต่างๆ อาทิ เช่น ข้อสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ตรงบริเวณพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์มหาปราสาทดังที่กล่าวมาแล้ว และข้อสันนิษฐานว่าตั้งอยู่บริเวณพระที่นั่งตรีมุขที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น (ประทีป, 2539: 36) ต่างถูกทำให้กระจ่างชัดว่าไม่น่าจะเป็นไปตามข้อสันนิษฐานทั้ง 2 ดังที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งหากอ่านเอกสารโดยละเอียด จะปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่ในเอกสารกล่าวคือ

ประการที่ 1 คือ เนื้อหาที่กล่าวถึงชื่อ “สวนไพชยนต์เบญจรัตน์” (วินัย, 2551: 49) ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็น “รอยต่อ” ระหว่างพระที่นั่ง “ไพชยนต์มหาปราสาท” และ “พระที่นั่งเบญจรัตน์มหาปราสาท” นั่นเอง

ประการที่ 2 คือ เนื้อหายังกล่าวถึง “หอพระมณเฑียรธรรม” อยู่กลางสระ ซึ่งในที่นี้ควรจะหมายถึง “หอพระไตรปิฎก” ของวัดพระศรีสรรเพชญ์นั่นเอง³ รวมทั้งที่ปากสระยังมีพระคลังศุภรัตน์⁴ สำหรับเก็บสบงจีวรผ้าไตร รวมทั้งมี “หอพระเชตุอดุร” ซึ่งประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง⁵ ซึ่งข้าราชการจะต้องสักการะก่อนเข้าสู่พระราชพิธีถือน้ำ ด้วยบริบทที่กล่าวมานี้จึงทำให้เห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวถึงนี้อยู่บริเวณสระน้ำด้านเหนือวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เรียกว่า “สระแก้ว” ในปัจจุบัน

ประการที่ 3 เนื้อหาตอนสุดท้ายของการพรรณนาถึงพระราชฐานชั้นใน กล่าวถึงพระมหาปราสาท 3 องค์ คือ “พระที่นั่งจักรวาลดิถีนิรมลมหาปราสาท” “พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท” และ “พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท” ซึ่งกล่าวเนื้อหาว่า “พระมหาปราสาททั้งสามองค์นี้อยู่ทิศใต้พระราชวัง เปนพระมหาปราสาทเก่ามาแต่ก่อน ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ที่นี่ ทั้งสามองค์เป็นที่ไว้พระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งมีพุทธานุภาพเป็นที่ทรงสะการะบูชา เปนพุทธมณเฑียรอยู่ภายในพระราชฐาน ทรงนมัสการทุกค่ำเช้า แลเป็นที่ทรงถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ประชุมใหญ่ในพระมหาปราสาททั้งสามนั้น เปนที่สำคัญในพระศาสนาเปนมหาพุทธมณเฑียรในพระราชฐาน” (วินัย, 2551: 62-63)

จึงสรุปได้ว่า ท่าเลที่ตั้งของ “พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท” อยู่บริเวณพื้นที่ด้านทิศเหนือของวัดพระศรีสรรเพชญ์กับด้านใต้ของพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาทซึ่ง “พระที่นั่งเบญจรัตน์มหาปราสาท” ก็อยู่ตรงบริเวณเดียวกันนี้เอง จึงมีการตั้งชื่อสวนระหว่างพระที่นั่งมหาปราสาททั้งสองว่า “สวนไพชยนต์เบญจรัตน์”

- “พระที่นั่งคชประเวศมหาปราสาท” ซึ่งสร้างขึ้นพระเนียดคล้องช้าง ซึ่งมีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมเป็นปราสาทยอดมณฑปยอดเดียว ซึ่งการออกชื่อว่าเป็น “พระมหาปราสาท” นั้นแสดงนัยของการประกอบพระราชพิธีภายในพระที่นั่ง ทั้งนี้สอดคล้องกับเอกสารพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงการประกอบพระราชพิธีมหาปราชัยจิตร

³ ในที่นี้ จะเห็นได้ว่ายังสอดคล้องกับการวางผังของวัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อแรกสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดสระน้ำ และสร้างหอพระไตรปิฎกเพื่อเก็บรักษาพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ที่สังคายนาแล้วเสร็จไว้กลางสระน้ำซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วยเช่นกัน แต่ต่อมาได้ถมสระน้ำดังกล่าวลงเนื่องจากเหตุการณ์ไฟไหม้หอไตรกลางน้ำ ต่อมาจึงได้ก่อฐานไพทีขนาดใหญ่และสร้างพระมณฑปสำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับหลวงดังกล่าว

⁴ ในเอกสารพรรณนาภูมิสถาน เขียนว่า “พระคลังสพัต” ซึ่งหมายถึง ที่เก็บรักษาเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ ซึ่งในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 กรมพระคลังได้แบ่งการบริหารราชการออกเป็น 8 หน่วยงาน 1) พระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่เรียกเร่งพระราชทรัพย์และว่าความที่เกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์หลวง 2) พระคลังสินค้า มีหน้าที่ผูกขาดการค้าขายของรัฐ 3) พระคลังในชาย พระคลังในขวา มีหน้าที่ในการจัดซื้อของสำหรับงานโยธาเพื่อจ่ายให้แก่ทางราชการ 4) กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา มีหน้าที่ว่าการต่างประเทศกรมท่าซ้าย พระยาโชฎิกราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าว่าการเกี่ยวกับเรื่องคนจีน กรมท่าขวาพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นหัวหน้าว่าการเกี่ยวกับเรื่องคนแขก 5) พระคลังราชการ มีหน้าที่รับส่งส่วยซึ่งมาจากหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรมท่า 6) พระคลังวิเศษ เป็นคลังผ้าทั้งหมด ยกเว้นผ้าเหลือง 7) พระคลังศุภรัตน์ เป็นคลังผ้าเหลืองสำหรับพระสงฆ์ และ 8) พระคลังสวน มีหน้าที่เก็บเงินอากรสวนตามหน้าเอนด ดูเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2470. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ข้าราชการแผ่นดิน. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. หน้า 37-43.

⁵ ในที่นี้ควรหมายถึง “พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง” ทว่าเนื้อหานี้ส่วนนี้คงถูกแก้ไข และเขียนขยายความใหม่ด้วยบริบทของกรุงรัตนโกสินทร์เข้าไป.

และบัญชีพระหม และให้หล่อพระเทวกรรม (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542: 400) ซึ่งเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ในราวปีพ.ศ. 2200 ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งการพระราชพิธีนั้นได้ปลูกสร้างเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจอยู่ ในการนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าพระที่นั่งศพระเวศมหาปราสาทนั้นได้ปลูกสร้างขึ้นภายหลังการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปหล่อพระเทวกรรม และการแปรพระราชฐานของพระนารายณ์ยามเสด็จมาประกอบพระราชพิธี และการคล้องช้าง

- “พระที่นั่งนครหลวง” ซึ่งสร้างขึ้นอยู่ริมแม่น้ำป่าสักซึ่งอยู่บนเส้นทางไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี มิได้ออกชื่อว่าเป็น “พระมหาปราสาท” อันแสดงให้เห็นถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของทำเลที่ตั้งพระที่นั่ง จึงไม่ได้กำหนดให้มีสถานะเทียบเท่ากับ “พระราชฐานที่เกาะบางปะอิน” และ “พระราชฐานที่ลพบุรี” รวมทั้ง เป็นที่ประทับยามแปรพระราชฐานแต่ไม่ได้ประกอบพระราชพิธีในพระที่นั่ง นอกจากนี้ ผังบริเวณของพระที่นั่งซึ่งมีแผนผังเป็นกลุ่มอาคารบนฐานที่ยกสูง และมีลักษณะการวางผังที่กระจายออกจากศูนย์กลางนั้น ทำให้ทราบว่ามีเฉพาะองค์พระที่นั่งที่อยู่ตรงกลางเท่านั้นที่ใช้ “เรือนยอดทรงปราสาท” เนื่องจากในเอกสารได้กล่าวว่า “เป็นปราสาทยอดปราสาทยอดเดียว” (วินัย, 2551: 103) ซึ่งอาคารที่อยู่ล้อมรอบซึ่งมีผังเป็นปราสาทเช่นเดียวกันทว่ามีเรือนยอดเป็น “ทรงมณฑป” (วินัย, 2551: 61) ซึ่งมีฐานานุศักดิ์ที่ต่ำกว่าเรือนยอดทรงปราสาท หรือ “เรือนยอดทรงเมรุทิศ-เมรุราย” แบบที่วัดไชยวัฒนารามซึ่งเป็นรูปทรงที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกันกับพระที่นั่งนครหลวง คือ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

- “หลักของพระนคร” กล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ อันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนชาวพระนครศรีอยุธยา จำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม คือ “พระมหาธาตุ” “พระมหาเจดีย์” “พระมหาพุทธปฏิมากร” และ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระนคร”

ในที่นี้ ขอกล่าวถึงความรู้ความคิดของผู้คนในสมัยอยุธยาในประเด็นเรื่อง “คำเรียกชื่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม” กล่าวคือ “พระมหาธาตุ” ที่กล่าวถึงทั้ง 5 องค์ คือ “พระมหาธาตุวัดพระราม พระมหาธาตุวัดมหาธาตุ พระมหาธาตุวัดราชบูรณ พระมหาธาตุวัดสมรโกฏิ พระมหาธาตุวัดพุทไธสวรรย์”⁶ ซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็น “ทรงปราสาท”

ในขณะที่ “พระมหาเจดีย์” ที่กล่าวถึงทั้ง 5 องค์ คือ “พระมหาเจดีย์วัดสวนหลวงสวรวัตร พระมหาเจดีย์วัดขุนเมืองใจ พระมหาเจดีย์วัดเจ้าพระยาไทย พระมหาเจดีย์วัดเขาทอง พระมหาเจดีย์วัดใหญ่ไชยมงคล”⁷ ซึ่งมีลักษณะลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็น “ทรงเจดีย์”

ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวนี้ สามารถส่องทางไปยังปัญหาในกรณีเรื่อง “วัดวรเชษฐาราม” และ “วรเชตุเทพบารุง” ซึ่งทั้ง 2 นั้นมีสถาปัตยกรรมของวัดคนละรูปทรงกัน และทั้งสองวัดอยู่ในบริบทของการช่วงชิงความหมายและประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับพระนเรศวรมหาราช ซึ่งหากตรวจสอบ “คำ” ที่ใช้เรียก “สถาปัตยกรรม” ของวัดที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับปริดิขมิวเซียม ความว่า “...สร้างพระเชษฐารามมหาวิหารอันรจนา พระพุทธประติมา มหาเจดีย์บรรจุพระสาริกธาตุ...”⁸ เพราะฉะนั้น วัดที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ต้องเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมของวัดเป็น “ทรงเจดีย์” หากใช้เป็นสถาปัตยกรรมปราสาทนี้

⁶ เขียนชื่อตามที่ปรากฏในเอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา. ดูเพิ่มเติมใน (วินัย, 2551: 105)

⁷ เขียนชื่อตามที่ปรากฏในเอกสารพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา. ดูเพิ่มเติมใน (วินัย, 2551: 105)

⁸ “พระราชพงศาวดารกรุงกรุงสยาม ฉบับปริดิขมิวเซียม”. 2542. ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 157 และ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”. 2542. ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 366.

- “หลักของพระนคร” ที่อยู่ในหมวดหมู่ของ “พระมหาธาตุ” นั้นได้ให้ข้อมูลความสำคัญของ “พระมหาธาตุวัดสมรโกฐ” ว่าเป็น 1 ใน 5 ของหลักประธานของพระนครด้วย เนื่องจากการรับรู้ต่อการมีอยู่ของ พระมหาธาตุ หรือพระปรางค์วัดสมรโกฐได้ถูกตัดขาดจากการรับรู้ลงไปเสียสิ้น เนื่องจากพระมหาธาตุประธานของวัด ได้ทลายลงจนเหลือเพียงฐานเป็น 100 ปีมาแล้ว เพิ่งจะมารับทราบกันขึ้นหลังจากว่าสถาปนาประธานของวัดเป็นสถาปทรง ปรางค์ก็เมื่อมีการขุดแต่งครั้งใหญ่ไม่นานมานี้

- “หลักของพระนคร” ที่อยู่ในหมวดหมู่ของ “พระมหาเจดีย์” ได้ให้ข้อมูลว่า “พระเจดีย์วัด สวนหลวงสพสวรค์” เป็นหนึ่งในหลักประธานของบ้านเมืองที่เป็นพระมหาเจดีย์ ซึ่งหมายความว่า พระเจดีย์วัดสวน หลวงสพสวรค์นั้นต้องเป็นเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ และมีความสำคัญ

- การกล่าวถึง “พระมหาเจดีย์วัดเจ้าพระยาไทย” และ “พระมหาเจดีย์วัดใหญ่ไชยมงคล” ซึ่งสถานภาพของข้อเสนอในปัจจุบันเสนอว่า คือ “พระเจดีย์องค์เดียวกัน” ทว่าในเอกสารนี้ได้ให้ข้อมูลชัดเจนว่า “เป็นคนละองค์กัน” ซึ่งสถานภาพความรู้เกี่ยวกับวัดใหญ่ไชยมงคลนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นวัดเดียวกับปัจจุบัน ในการนี้ คงเหลือว่า “พระมหาเจดีย์วัดเจ้าพระยาไทย” คือวัดใด ซึ่งในที่นี้ จะต้องเป็นเจดีย์ที่มีความสำคัญ และมี ขนาดใหญ่ไม่ด้อยไปกว่าเจดีย์ต่างๆ ที่กล่าวถึงว่าเป็นหลักประธานของพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่ต้อง ค้นคว้ากันต่อไป

- การกล่าวถึง “พระพุทธรูปสมณญาณโมหิ” ที่กล่าวว่าเป็นพระปางสมาธิหน้าตัก 16 ศอก หล่อด้วย ทองเหลืองอยู่ในพระมหารัชมงคลมณเฑียรวัดสุเมธมณฑลพิตร ซึ่งเนื้อหาที่กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธรูปดังกล่าวนี้เองที่ เป็นกุญแจสำคัญว่าเนื้อหาในส่วนสิ่งที่เป็นหลักของพระนครนี้ ควรถูกเขียนอย่างเร็วที่สุด คือ หลังปี พ.ศ. 2146 ที่มี การก่อสร้างพระมหารัชมงคลมณเฑียร และก่อนปี พ.ศ. 2246 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ เนื่องจากเกิดฟ้าผ่าไฟไหม้ พระมหารัชมงคลมณเฑียร เมื่อบูรณปฏิสังขรณ์จึงได้เปลี่ยนแปลงรูปทรงเป็นพระมหารัชมงคลมณเฑียร

- การกล่าวถึง “พระพุทธรูปหิรัญ” ว่าเป็นพระพุทธรูปนั่งสมาธิเพชร หน้าตัก 4 ศอก หล่อด้วยนาค ชมพูช ซึ่งในเนื้อหาได้กล่าวว่าเป็นประดิษฐานใน “พระมหารัชมงคลมณเฑียรวัดพระศรีสรรเพชญ์” (วินัย, 2551: 106) รวมทั้งเนื้อหาจากเอกสารส่วนที่ว่าด้วย “ธรรมเนียมการถือน้ำ” กล่าวข้อความว่า “...ก็เสด็จ พระราชดำเนินขึ้นไปพระมหารัชมงคลมณเฑียร ซึ่งไว้พระพุทธรูปหิรัญ” (วินัย, 2551: 119) และ “...ฝ่ายหน้ารับ พระราชทานน้ำข้างหน้าพระลานพระมหารัชมงคลมณเฑียร วัดพระศรีสรรเพชญ์ ฝ่ายในและภรรยาข้าทูลละอองพระบาทนั้น รับพระราชทานน้ำตามพระระเบียงแลหลังพระมหารัชมงคลมณเฑียรในวัดพระศรีสรรเพชญ์” ซึ่งข้อความนี้ แสดงให้เห็นทำเลที่ตั้งของพระมหารัชมงคลมณเฑียรวัดพระศรีสรรเพชญ์ และมีท้ายจะระนาของ พระมหารัชมงคลมณเฑียรในมุขทางด้านหลังเชื่อมกับระเบียงเขตพุทธาวาสวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงทำให้เป็นพื้นที่สำหรับทำ พระราชพิธีถือน้ำของฝ่ายในนั่นเอง

นอกจากนี้ เอกสารส่วนที่ว่าด้วย “ธรรมเนียมการถือน้ำ” ในเนื้อหา “ว่าด้วยโบราณราชประเพณี” (วินัย, 2551: 117-118) ให้ข้อมูลว่า พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัถยาถูกจัดขึ้นใน “พระวิหารยอดชุมเห็ด” ซึ่งคำว่า “เห็ด” นั้นมีความหมายไม่ตรงกันกับ “ชั้นเห็ด” ที่เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑปซึ่งรับรู้กันใน สมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ มีหลักฐานอื่นๆ ที่ยืนยันแนวคิดข้างต้น เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุ ภาส (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงสยาม ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ฟ้าผ่าไฟไหม้พระที่นั่งมณฑลภิเษกมหาปราสาท ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ความว่า “...อสุณีเปรี๊ยะลงมาต้องมหาปราสาท เป็นเพลิงติดพุ่มขึ้นไหม้ ลามลงมา...” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุภาส (เจิม), 2542: 387) ซึ่งพระที่นั่งมณฑลภิเษกมหา ปราสาทนั้นเป็นปราสาทยอดปราสาท

ทั้งนี้ จากการสำรวจภาคสนามพบว่า อาคารเพียงหลังเดียวของวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่สามารถเป็น “พระวิหารยอดปราสาทปราสาท” ได้คือ “อาคารฝังจตุรมุขที่ท้ายวัดพระศรีสรรเพชญ์” ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก เพราะฉะนั้น พระมหาวีรยออดปราสาทแห่งนี้จึงต้องมีเรือนยอดเป็นทรงปราสาท มิใช่ทรงมณฑป

นอกจากนี้ หากพิจารณาแบบแผนในการวางผังแกนประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ยังพบความสัมพันธ์กับการวางผังแกนประธานบนฐานไพทีวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ประกอบไปด้วย “พระเจดีย์ทรงระฆัง” “พระมณฑป” และ “ปราสาทพระเทพบิดร” ซึ่งแต่เดิมมีชื่อว่า “พระพุทธรูปองค์ปราสาท” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้จะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ลายลักษณ์หลงเหลืออยู่ แต่ความทรงจำในการวางผังแบบอยุธยาอย่างสืบทอดตกลงมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

- การกล่าวถึง “พระพุทธรูปคันธารราษฎร์” มีข้อมูลที่น่าสนใจว่า เป็นพระพุทธรูปนั่งสมาธิหน้าตักหนึ่งศอก หล่อด้วยสำริดลอยน้ำมาจากปากชีได้เชิญไว้ในวิหารวัดธรรมิกราช มีพุทธานุญาตให้ฝนตกได้ (วินัย, 2551: 106) ทั้งนี้ เป็นที่น่าสนใจมากกว่าพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2326 ไว้เพื่อประกอบพระราชพิธีพิธีพืชมงคล ซึ่งคงมีพุทธลักษณะที่สัมพันธ์กับพระพุทธรูปคันธารราษฎร์แห่งกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน

- การกล่าวถึง “พระพุทธรูปจันทเรข” ว่าประดิษฐานอยู่ในพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพื้นที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ประกอบไปด้วยพระวิหารจำนวนมาก ในบริบทนี้ไม่ได้หมายถึงพระวิหารหลวงอย่างแน่นอน เนื่องจากได้กล่าวว่า “พระพุทธรูปศรีสรรเพชญดาญาณ ยืนสูง 8 วา หุ้มทองคำทั้งพระองค์อยู่ในพระมหาวีรยออดปราสาท” (วินัย, 2551: 106) ซึ่งเรียกพระวิหารหลวงว่า “พระมหาวีรยออดปราสาท” และเรียกพระวิหารจตุรมุขท้ายวัดทางด้านตะวันตกว่า “พระมหาวีรยออดปราสาทปราสาท” ทั้งนี้ ยังมีวิหารสำคัญอีก 2 หลัง คือ “พระวิหารปาเลไลย์” และ “พระวิหารโลกนาถ” รวมทั้ง “พระที่นั่งจอมทอง” ซึ่งพระพุทธรูปจันทเรขนี้คงประดิษฐานในพระวิหารหลังใดหลังหนึ่งในอาคาร 3 หลังนี้ซึ่งต้องสืบสวนกันต่อไป

สรุปผลการศึกษา

เอกสารว่าด้วย “ภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา” สันนิษฐานว่าเรียบเรียงขึ้นจากความทรงจำของคนที่อาศัยอยู่ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และมีชีวิตต่อมายังต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และต้นฉบับเดิมซึ่งอาจมีมูลเหตุของการจดบันทึกขึ้นตามกระแสรับสั่งของพระมหากษัตริย์หรือรับสั่งของเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เนื่องจากชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ผู้เคยใช้ชีวิตอยู่ในสมัยปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีความนิยมชมชอบต่อกรุงศรีอยุธยาในฐานะ “สมัยเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี” นอกจากนี้ เอกสารบางส่วนคงเป็นเอกสารที่คัดลอกสืบทอดกันมาตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

จากการศึกษาเฉพาะเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานของบ้านเมืองเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยละเอียด พร้อมกับการเทียบเคียง และสอบทวนกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ โดยให้ความสำคัญกับการ “อ่าน” เอกสารทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว “ใหม่” อีกครั้ง อันนำไปสู่การ “ตีความใหม่” ทำให้เกิดการสร้างจินตทัศน์เพื่อมองภาพอดีตที่ใกล้เคียงมากที่สุด และนำไปสู่การสร้างข้อเสนอทางวิชาการขึ้นใหม่ นอกเหนือจากข้อเสนอทางวิชาการที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะส่วนที่ว่าด้วย “สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพระนคร” ที่หมายรวมถึง “พระที่นั่ง” “พระมหาปราสาท” “พระมหาธาตุ” “พระมหาเจดีย์” และ “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” ทำให้พบประเด็นใหม่ และข้อเสนอใหม่ทางวิชาการ อาทิ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาทที่มีเรือนยอดประธานเป็นทรงปราสาท 5 ยอด ทว่าที่มุขโถงด้านหน้าสำหรับออกว่าราชการแผ่นดินนั้นมิใช่เรือนยอดทรงมณฑปอีกองค์หนึ่ง ซึ่งการก่อสร้างเป็น

ยอดปรางค์ 5 ยอดนี้คงเป็นการถวายพระเกียรติยศอย่างสำคัญต่อองค์พระศรีรัตนมหาธาตุอยุธยาที่ขอมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเช่นกัน

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทมีเรือนยอดทรงมณฑป รวมทั้งสิ้น 9 ยอดและบนปลายยอดมณฑปนั้นตกแต่งด้วยนพศูล มิได้แต่ด้วยพุ่มข้าวบิณฑ์ตามธรรมเนียมการตกแต่งยอดมณฑป

พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท มิได้ถูกรื้อทิ้งไปแล้วสร้างพระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ทับลงตรงที่ตั้งดังกล่าว หากแต่คงมีบทบาทมาจนกระทั่งชั้นหลัง อย่างน้อยมีการกล่าวถึงการใช้สอยในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รวมทั้งควรจะมีที่ตั้งอยู่ระหว่างวัดพระศรีสรรเพชญ์กับพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาท โดยบ่งชี้ทำเลที่ตั้งได้จากการหาที่ตั้งสัมพันธ์ของอาคารต่างๆ โดยเฉพาะชื่อสวนไพชยนต์เบญจรัตน

อาคารผังจัตุรมุขท้ายวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธลีลึงค์ โดยตัวอาคารนั้นมีเรือนยอดทรงปรางค์ เพราะในเอกสารเรียกว่า “พระมหาวีหารยอดปรางค์ปราสาท” ซึ่งในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาได้ประกอบพระราชพิธีดังกล่าวในพระมหาวีหารหลังนี้

นอกจากนี้ ยังมีข้อสันนิษฐานใหม่ และสถานภาพความรู้ใหม่เกี่ยวกับพระราชฐาน พระที่นั่ง พระมหาปราสาท วัดพระศรีสรรเพชญ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพระนครอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากจากการอ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดนี้ ซึ่งก็ได้ขยายความไว้แล้วในเนื้อหา ในที่นี้จึงยกเฉพาะเรื่องที่สำคัญๆ มาในบทสรุปเท่านั้น

เอกสารอ้างอิง

“พระราชพงศาวดารกรุงกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม”. 2542. ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2.**

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

“พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ”. 2542. ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1.**

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”. 2542. ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เกรียงไกร เกิดศิริ อิศรชัย บุรณะอรจรณ์ และตะวัน วีระกุล. “สมมติฐานบางประการเกี่ยวกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพระศรีรัตน มหาธาตุอยุธยาในสมัยเมื่อแรกสถาปนา”. ใน **หน้าจั่วว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม.** ฉบับที่ 29 (มกราคม-ธันวาคม 2558): 225-248.

เกรียงไกร เกิดศิริ อิศรชัย บุรณะอรจรณ์ และภักวี วงศ์สุวรรณ. “รูปแบบสถาปัตยกรรมพระศรีรัตนมหาธาตุอยุธยาภายหลังการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง” ใน **หน้าจั่วว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม.** ฉบับที่ 29 (มกราคม-ธันวาคม 2558): 249-270.

โบราณราชธานินทร์, พระยา. “ตำนานกรุงเก่า”. 2554. ใน **วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิ.**

กรุงเก่าเล่าเรื่อง. กรุงเทพฯ: มติชน.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2470. **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุล จอมเกล้าทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). 2551. **พรรณานุกรมโบราณและมรดกความทรงจำแห่งพระนครหรืออยุธยา.**

กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2504. “ปราสาทกรุงศรีอยุธยา” ใน **สารานุกรมไทย ภาค 47-48.** กรุงเทพฯ: ศูรสภา.